

הנרי ובקט

התנגשות האיתנים בין הסמכות החילונית לבין הסמכות הדתית הדתית מצטיירת בתנ"ך בצורתה המרשימה ביותר בסיפורי שאול ושמואל. קשה לומר, כי שמואל, המנהיג הרוחני הגדול, מופיע בפרשה זו ככליל השלמות. מבין השיטין מבצבץ החשד, כי לא פעם מחפש שמואל תואנה על שאול, כדי להשפיל את המלך בעיני כל; כדי להזכיר לשאול, שמי שמשחו למלך על ישראל, עדיין שומר בידיו את יתרון הכוח, ויכול ליטול ממנו את הסמכות, כשם שזיכה אותו בה. שמואל, עד סוף ימיו, אינו רואה את שאול כמלך בזכות עצמו, אלא כמי שנועד למלא אחר מצוותו של גדול ממנו — הלוא הוא שמואל, שכוחו בא לו מן האלוהים ולא מבשר ודם. והאגדה שנשמתרה בתנ"ך על ביקורו הלילי של המלך האחוז יאוש אצל בעלת האוב שוב מדגישה את נוקשותו של שמואל, את זעמו אשר לא שכך גם בקבר; את חוסר הרחמים שבו על יריב שנכנע. ממילא גם לא היה שאול האיש המתאים להתמודדות עם שמואל. נתון לתמורות ולהלכי רוח, התקפות ועם פרוע ורחשי חרטה עמוקים לאחר מכן, היה שאול בעיני שמואל, איש העקרונות הנוקשה, הבטוח בעצמו, הוכחה חותכת לקוצר היד של השלטון החילוני בכלל. בימי דוד, שהיה, ללא ספק, אישיות הרבה יותר חזקה משאול, כבר היה המצב שונה לחלוטין — נתן הנביא אמנם הטיף מוסר למלך, כאשר זה האחרון חטא, אך יחד עם זאת נתן מעולם לא נטל לעצמו סמכויות נרחבות כמו שמואל בענייני המדינה בכלל. מאבק מפורסם אחר של מנהיג רוחני ומנהיג חילוני הוא פרשת אליהו ואחאב. עם כל הילת האגדה שגרמה סביב המעשה, ועם כל ההערצה לדמותו המיוחדת במינה של אליהו — אין דרישותיו של אליהו דומות כלל לדרישותיו של שמואל. אליהו נלחם מלחמה דתית, למען שמירת אמונת האבות הצרופה מהשפעות זרות ומזיקות. אבל הוא לא דרש לעצמו את המקום הראשון בממלכה, מעל כסא המלך — כפי שעשה זאת שמואל. המאבק בין שתי הרשויות השונות הללו אינו זכות היחיד של ההיסטוריה הקדומה שלנו. הוא התחולל גם בתולדותיהם של עמים אחרים ודתות אחרות. סיפור שהלהיב את דמיונם של היסטוריונים וסופרים הוא סיפורם של המלך הנרי השני מאנגליה ותומס א־בֶקט, הארכיבישוף של

קנטרבורי. זהו סיפור רב פנים ותהפוכות, וחידת אופיים של האנשים המעורבים בו עדיין לא באה על פתרונה. (אם בכלל יש כאן מקום לפיתרון). בין אנשי המדע ואנשי הספרות קמו מגינים נלהבים לכל אחד משני היריבים — הנרי ובקט. הכנסייה הקאתולית עשתה את שלה והכריזה על תומס בקט כקדוש תקופה קצרה אחר מותו — ספק אם לכבודו של בקט, שיחסיו עם האפיפיור היו לאו דווקא לבביים ביותר, והבנה מלאה ודאי שלא היתה ביניהם — ושמא רק כדי לנצל הזדמנות בלתי חוזרת לגג את הנרי מלך אנגליה המתמרד וללמדו לקח אחת ולתמיד. ואכן בקט מקברו הכניע את הנרי במידה שלא הצליח לעשות זאת בימי חייו.

התקופה ההיסטורית בה חיו הנרי המלך ותומס הארכיבישוף היתה תקופה של אי-שקט ותמורות. כידוע, בשנת 1066 השתלטו הנורמנים על אנגליה. בזמנו של הנרי השני (1189—1133) עדיין קיים היה המתח והמאבק בין הסכסונים הנשלטים לבין הנורמנים השליטים. רק בדורות מאוחרים יותר נטמעה האצולה הנורמנית בעם כולו והחיכוכים האתניים פסקו (כדרך העולם, נמצאו או נושאי מריבה חדשים ובלתי צפויים בעבר). התמיכה הנלהבת מצד פשוטי העם הסכסונים שתומס הארכיבישוף זכה בה ודאי גיונה בחלקה מן הטינה העמוקה כלפי הכובשים הנורמנים היתירים. אמנם תומס בקט היה נורמני, אף שאגדות שונות התהלכו על מוצאו, אגדות הממשיכות עדיין את קיומן בליצרות ספרותיות; ולפני שזכה במינוי לכס הארכיבישוף של קנטרבורי הוא חי בפאר ובמותרות; אך לאחר המינוי הוא שינה לחלוטין את סגנון חייו, והפגין צניעות ואורח חיים סגפני. אורח חיים זה, שנבדל כל כך הן מדרכי האצולה, והן מדרכי ראשי הכמורה, ממילא היה בו כדי לחזק את המוני העם בהשקפתם כי תומס א-בקט, "תומס מלונדון", כפי שהוא נקרא, היה אחד משלהם. כמובן, שאין להסביר את כוחו האישי העצום על התקופה. בקט היה, ללא ספק, אישיות מן הסוג שכיום פופולארי לקרוא לה "אישיות כריסמ"טית". והרי לא מעט מכוח המשיכה של מאבקם של הנרי ובקט גובע מן העובדה, שאחד מאלה הרגישים במיוחד לקסמו האישי של בקט היה לא קטן מאשר הנרי השני, מלך אנגליה, בכבודו ובעצמו, ידידו, אדונו ולבסוף יריבו של תומס א-בקט. הידידות, התחרות ולבסוף השנאה בין שני האנשים הללו תורמות את חלקן להגברת כוח המשיכה המיוחד של הסיפור. והפרטים הרבים, המוזרים והסותרים כבר היפנטו הרבה פרשנים היסטוריים. נקודת המיפגש הראשונה בין הנרי לבין בקט חלה בטרם היה הנרי למלך על אנגליה ובטרם היה שמו של בקט מפורסם בעולם. תומס בקט נולד בעיר לונדון. אמו היתה ילידת קאן, אביו, גילברט, היה צאצא של משפחה

נורמנית צנועה מסביבות רואן. גילברט הצליח להגיע לעמדה מסויימת בלונדון; זמן מה אף כיהן כשריף. הוא הצליח להשיג לבנו תומס משרה בביתו של תיאובלד, הארכיבישוף של קנטרבורי. תומס נשא חן וחסד בעיני תיאובלד, ועוד בהיותו צעיר לימים קיבל לידיו כמה תפקידים נכבדים. ב־1152 נשלח לייצג את תיאובלד בקוריה של האפיפיור; ואז הוא קיבל אגרות מטעם האפיפיור, האוסרות על הכתרת בנו של המלך סטפן למלך על אנגליה. פועל יוצא מכך הוא, שתומס בקט רכש במעשה זה את ליבו של הנרי מאנז'ו, שחתר אף הוא לשלטון באנגליה. ואכן שנה לאחר שעלה הנרי לכס המלוכה, נתמנה בקט לצי'נסלור שלו, והשפעתו על מדיניות החוץ והפנים של הממלכה היתה עצומה. יש הסבורים, כי המלצת תיאובלד, הארכיבישוף, היא שקבעה את המינוי הנכבד. אם אכן היה הדבר כך, ודאי התאכזב הארכיבישוף לא מעט מילד טיפוחיו. כי בקט לא קידם את האינטרסים של הכנסייה בימי היותו צ'נסלור. להנרי השני, מלך אנגליה, היו למן ראשית שלטונו חיכוכים עם הכנסייה. הדבר לא היה מקרי. הנרי, שקיבל לידיו ממלכה במצב של תוהו ובוהו, אחר שלטונו המסוכסך של המלך סטפן, — עמל רבות להשכין את הסדר על כנו, להביא לארץ יציבות וביטחון, ולהשליט חוק ומשטר. דאגתו המיוחדת של המלך נתונה היתה למערכת המשפט האנגלי. מפעלו בשטח החוק האנגלי זיכה את הנרי במשך התקופות בהרבה מעריצים, ואחד מהם הוא ווינסטון צ'רצ'יל. בספרו על תולדות העמים דוברי האנגלית מציין סיר ווינסטון, כי הנרי השני הוא אשר הניח את יסודות החוק האנגלי; שינויים חלו במערכת החוקים במשך השנים, אך הקווים היסודיים והעיקריים לא נשתנו מאז. בעבודתו על ייצוב החוק האנגלי, מן הנמנע היה שהנרי לא ייתקל בהתנגדות הכנסייה. שכן באותם ימים היוותה הכנסייה מדינה בתוך מדינה; אנשי הכמורה והכנסייה לא היו כפופים למערכת המשפט החילונית; כומר, אף אם ביצע פשע פלילי חמור, כגון גניבה, שוד ורצח, לא היה נתון למרות בית משפט חילוני; הוא היה חייב להצטדק על מעשיו בפני בית דין של הכנסייה בלבד; ולמרבה הרעה, היו בתי הדין של הכנסייה נוטים להקל מאוד על משרתי הדת בפשעים, על דוגמתם נענשו אנשים רגילים בכל החומרה והאכזריות. מלבד חיכוכים קטנים יותר, נכנס אם כן הנרי השני במאבק עם הכנסייה בעניין עקרוני ביותר: הוא חתר לביטול הסמכות המשפטית הנפרדת של הכנסייה. ובפרשה זו, כמו במדיניות החוץ, במיוחד בבעיית החוץ המסובכת ביותר באותם ימים, היחסים עם צרפת, עזר להנרי המלך הצי'נסלור הנאמן שלו, תומס בקט. בקט, כיד ימינו של המלך, חי בפאר מודגש, ותוך התבלטות עצמית. הוא הלך מחיל אל חיל,

ואין לדעת כיצד היו העניינים ממשיכים להתפתח, אילמלא נפטר תיאובלד, הארכיבישוף של קנטרבורי, בעל המשרה הרמה ביותר בהירארכיה של הכנסייה באנגליה. התפנות משרה זו הביאה את הנרי לידי מחשבה. במאבקו עם הכנסייה נפל לידו קלף חשוב. מינוי נושא המשרה הבא היה בידיו. אם הארכיבישוף של קנטרבורי יהיה מתומכי המלך, לא תהיה ברירה לכנסייה אלא להיכנע לרצונו של הנרי. עד כאן היתה מחשבתו של הנרי נכונה בהחלט. אך המסקנה שהוא הגיע אליה, היתה מסקנה שהנרי עתיד היה להתחרט עליה קשות עד יום מותו. ומסקנה זו היתה, למנות את ידידו הטוב, את יד ימינו, את נושא חותם הממלכה, את נאמנו האהוב עליו — את תומס בקט, הוא ולא אחר. המינוי, אמנם, לא ישר בעיני אף אדם, מלבד הנרי. ראשית, המינוי לא היה "כשר" לגמרי. בקט אמנם היה דיקן, אך לא הוסמך לכמורה. אנשי הכנסייה התייחסו בחשד למינוי חביבו של המלך לראש הכמורה האנגלית. הבישוף של לונדון, גילברט פוליוט, סבור היה שהמינוי מגיע לו; רבים סברו. בהמשך הדברים גם לא התייחס הבישוף של לונדון בידידות יתירה לבקט — מסיבות מובנות. גם חשובי הממלכה החילוניים לא שמחו במיוחד. הברונים והאצילים זעמו על הכבוד הנוסף לאיש, שעלה מתנאים צנועים וגדל והורכב לראש עליהם. וכפי הנראה, גם תומס א־ב־קט חשש מן המינוי הבלתי צפוי. לפי כמה מקורות, אף הזהיר בקט את הנרי. בקט אמר, כי אופיו מחייב אותו לשרת את הגדול ממנו בנאמנות. והוא הזהיר את הנרי, לבל ימנה אותו למשרתו של מי שהוא גדול מן המלך — למשרתו של האלוהים. כי עתיד הוא, בקט, לשכוח את נאמנותו לאדון הקטן יותר, ולהקדיש את כל כולו לגבוה מעל גבוה. בין אם סיפור זה נכון, ובין אם אינו נכון, — הריהו יפה; והתנהגותו של בקט, למן אותו פרק זמן ולהבא, כמעט מאשרת אותו. לאחר שנתמנה תומס בקט לארכיבישוף של קנטרבורי, הוא שינה את טעמו מן הקצה אל הקצה. עד כה הוא חי חיי מותרות, והתחרה במשק ביתו המפואר ובהליכותיו ההדורות במלך עצמו. ואולם כארכיבישוף בישוף התלבש בפשטות מופתית ונפרד מכל מותרות העולם הזה. השינוי היה בו כדי להדהים, ומה עוד כאשר אנשי הכמורה במשרות הרמות לא נמנעו כלל מהנאות החיים, והכנסותיהם איפשרו להם לחיות כבני האצולה. חשוב יותר מאשר השינוי החריף באורח חייו הפרטי של הארכיבישוף היה השינוי היסודי ביחסו למדיניות הפנים של המלך הנרי. זמן קצר לאחר מינוי תומס מלונדון לארכיבישוף של קנטרבורי התברר למרבה ההפתעה והתדהמה כי לא נציגו וממלא רצונו של המלך בא לכאן לערער את אחידות הכנסייה מבפנים, כי אם איש הכנסייה בעל הכוח הרב ביותר,

הפנטי והבלתי ניתן לפשרות ביותר בא לריב את ריב הכנסיה כנגד המלך. סלע המחלוקת היה דרישתו הישנה של הנרי — ביטול "חסיונות" הכמורה, וכפיפותה לבתי הדין האזרחיים. לא היתה זו הנקודה היחידה השנויה במחלוקת, אך זה היה עניין עקרוני. בנקודה זו, כבעניינים אחרים, הוכיח בקט את עצמו כנוקשה ובלתי נתון לויתורים. המוור הוא, שבעניינים בהם בעבר תמך בקט במדיניות המלך, ואף הצליח לאלץ את הכנסיה לויתורים שונים — שינה האיש את טעמו לגמרי. הוא דאג אך ורק לאינטרסים של הכנסיה; שום מוטיבאציה ממלכתית-חילונית לא יכלה להזיזו מדעתו. אנשי הכמורה, הבישופים של אנגליה והאפיפיור הרומי, חזו בתהליך המתרחש כנגד עיניהם בתדהמה גוברת והולכת. תחילה, כאשר מונה בקט לשמש כארכיבישוף של קנטרבורי, חששו כי יהיה מסור פחות מדי לענייני הכנסיה, ויותר מדי — לענייני המלך; עתה היה להם לא נוח במחלוקת הגוברת והולכת בין בקט לבין הנרי, ומבקשים היו מן הארכיבישוף, שיהיה גמיש יותר ונוח יותר לויתורים. אך התדהמה הגדולה ביותר נפלה בחלקו של הנרי, הנרי השני מלך אנגליה בחסדי האלוהים. אם כלב הציד האהוב ביותר עליו היה הופך לפני עיניו לדרקון עויין יורק אש ודם לא יכלה תדהמתו להיות גדולה יותר. ואהבתו הגדולה לבקט הפכה לשנאה הנובעת מעלבון צורב וזעם. המשך הסיפור ידוע לכל — המריבות והמחלוקת ההולכת והמתחריפה. החלק המפוספק והלא-דווקא אמיץ ביותר של הבישופים של אנגליה ושל האפיפיור אלכסנדר השלישי בפרשה. לטובת הבישופים ניתן רק לומר, כי אכן בסופו של דבר נרצה בקט ע"י שליחי המלך, — והם נשארו בחיים. גם העובדה, שבקט הוכרז לקדוש, לא יכלה לשנות עובדה זו. ואשר לאפיפיור — לו היו צרות צרורות עם ה"אנטי-אפיפיור" שקם נגדו, ומסיבות מובנות הוא לא רצה להסתכסך עוד בנוסף על כך עם מלך אנגליה ולהיות תלוי אך ורק בחסדי המלך הצרפתי. אמנם, בכמה נקודות עקרוניות באמת תמך האפיפיור בדרישותיו של תומס בקט. וכפי שכבר אמרנו, רק שלוש שנים אחר הירצחו הוכרזו תומס בקט ע"י הוואטיקן לתומס הקדוש מקנטרבורי. אך בעוד הוא חי, רמז לו האפיפיור מספר פעמים כי ינהג במעט יותר גמישות.

תומס, הארכיבישוף של קנטרבורי, נרצה ע"י ארבעה אבירים מאבירי הנרי השני, מלך אנגליה. אפילו שמותיהם של הארבעה נשתמרו: הלא הם רגינלד פיצאורס, וויליאם דה טרייסי, יו דה מורוויל, ריצ'ארד לה ברט. השמות נשתמרו לרעת נוסאיהם, אשר הקללות ליום עד יום מותם ועד מעבר לקבר. הנרי עצמו הסתייג מהם. הוא ודאי היה כנה בגילויי החרטה

על הערה נמהרת שנפלטה בשעת ריתחה, ומה גם שבקט המת לא עשה לו פחות צרות מבקט החי. המאורעות שהחשיכו את שנותיו האחרונות של הנרי והורידו את שיבתו ביגון שאולה — התקוממות בניו כנגדו, במיוחד בגידתו של ג'ון ("ג'ון בן בלי ארץ"), בנו האהוב, והצטרפותו לריצ'ארד המתמרד ("ריצ'ארד לב הארי") — היו להם שורשים במעשי הנרי ובקט. בקט היה מחנכם של בני המלך, ונודעה לו השפעה עליהם. רצח בקט הסעיר אותם. חשובה מכך אולי העובדה, שברוגזו על בקט פקד הנרי השני למשוח את בנו הבכור, הנרי אף הוא, למלך על אנגליה עוד בחייו. הנרי השני עשה זאת, כדי לנגח את הארכיבישוף מקנטרבורי. היתה זו זכותו הבלעדית של הארכיבישוף מקנטרבורי להכתיר את מלך אנגליה. מכיוון שבקט שהה באותו פרק זמן במנזר בצרפת, לשם נאלץ לברוח מאימת רדיפותיו של הנרי — ברור לגמרי שלא יכול היה להכתיר את הנרי הצעיר. הכתרת בן המלך מעידה עד כמה כבר איבד הנרי את עשתונותו בעקבות הריב עם בקט. להכתיר את הנרי הבן, עוד בטרם הגיע האב לגיל הארבעים, אך ורק כדי לפגוע ביוקרתו של תומס בקט — זה לא היה מעשה של חכמה מדינית; ובסופו של דבר, מעשה שפגע ביוקרתו של הנרי הרבה יותר מאשר ביוקרתו של בקט. היה זה גם המעשה שהביא את הדראמה לשיאה: הנרי ביקש להשלים עם בקט, ונפגש עמו בצרפת. תומס בקט הסכים לחזור לאנגליה. וכאשר הגיע לקנטרבורי, מיהר להכריז על הרם כנגד כל אנשי הכנסיה אשר נטלו חלק בטקס ההכתרה של הנרי הצעיר. בשורה זו היא שגרמה למלך הנרי להתפרץ ולשאול את נאמניו, מי ישחררו סוף־סוף מן הכומר המתמרד הזה; ולומר להם כי אינם אלא פחדנים ומוגי לב, שאינם עושים דבר למען מלכם ולמען ארצם. ארבעה אבירים הם שנענו לרמוז; ואין לנו סיבה לפקפק באמיתות החרטה שגילה הנרי, לאחר שהיה כבר מאוחר מדי. ואם נבקש להיות ציניים, הרי אין לנו סיבה לפקפק בחרטתו של הנרי, שהלכה ונתגברה ככל ששמו של בקט המת רדף אחריו והזיק לו בכל דרכיו. כאמור, שלוש שנים בלבד אחר רצח תומס בקט בקטדרלה של קנטרבורי, הוכרז האיש לקדוש. מיד התפתח פולחן תומס בקט. נמכרו חפצים שונים מחוללי נפלאות, כגון פיסות בד חדורות בדמו של הקדוש, וכדומה. חשוב מזה היה הנהוג לעלות ברגל לקברו של תומס הקדוש ולהתפלל שם. העליה ברגל לקנטרבורי הפכה למינהג מקובל באנגליה. (ומי אינו זוכר את מחזור הסיפורים הנפלא של ג'ופרי צ'וסר, "עולי הרגל של קנטרבורי"¹), מחזור סיפורים אשר מינהג העליה ברגל לקנטרבורי משמש לו מסגרת מוצלחת?) עד תקופת הרפור-מציה היו מרבנים עולי הרגל ללכת לקנטרבורי, להתפלל על קברו של

תומס הקדוש. בשנת 1538 הרס הגרי השמיני (הגרי אחר, הפעם) את ארון הקודש ותשמישי הקדושה, ושם סוף לפולחן. אולם בתקופה עליה אנו דנים עדיין לא ניתן היה לנחש את מעשיו של הגרי השמיני בעתיד הרחוק, ואף לא את הקרע בתוך הכנסיה. ויש להניח, כי הגרי השני לא רווה נחת מפולחן תומס בקט, שבשנים הראשונות נשא עליו, ללא ספק, חותם של התגרות גלויה במלך. אלא שאת בקט המת כבר אי-אפשר היה לרצוח שנית ולסלקו, ואף אי-אפשר היה להחיות אותו. מכיוון שכך, חזר הגרי בתשובה על קברו של בקט, קבל עם ועדה. התאריכים מעניינים: תומס בקט נרצח בשנת 1170, ארבעה ימים אחר חג המולד, בקטדרלה שלו, אותה אהב. שנתיים לאחר מכן, ב־1172, השלים הגרי המלך עם הכנסיה. העובדה, שלאחר מות בקט, הקיצוני בדרישותיו והנוקשה במשא ומתן, היתה הדרך פתוחה להתפייסות כללית, — אינה מתמיהה. המזור הוא, שהגרי ויתר בהזדמנות זו על אותה "קונסטיטוצית קלרנדון" שהיתה גורם ראשון למחלוקת המרה. (העקרונות בקונסטיטוציה כללו את הדרישה להוציא את משפטו של איש כנסיה פשע פשע פלילי מרשות הכנסיה, ועוד). מזור עוד יותר הוא, שלמרות ויתור עקרוני זה מצד הגרי, הרי העליונות של הסמכות החילונית על הסמכות הדתית, כפי שאנו מכירים אותה במיבנה המדיני כיום, היא, בין השאר, תוצאה רחוקה של אותו מאבק בימים עברו בין תומס בקט והגרי השני. בראי העתיד, הגרי הוא שניצח והשיג את מטרותיו. אך באותם זמנים גראו הדברים באור שונה. כפי שכבר אמרנו, שנתיים אחר מות בקט השלים הגרי עם הכנסיה, ואף ויתר וויתורים שונים. אך לא די בכך: הכרות בקט לקדוש, שלוש שנים אחר מותו, דרשה מהגרי מחווה נוסף.

וב־12.7.1174, פחות מארבע שנים אחר רצח בקט, נאלץ הגרי לעשות תשובה בפומבי על קברו של הקרבן הקדוש. מכאן והלאה התדרדרו ענייניו של הגרי. הבנים התמרדו כנגדו. הבן הבכור, הגרי, שנמשח למלך עוד בחיי אביו, והבן השני, ג'ופרי, מתו בצעירותם, לפני שהספיקו להכניע את אביהם. אך ריצ'ארד וג'ון הצליחו לנצח את המלך הזקן, בעזרת מלך צרפת, האויב המסורתי של הגרי, עמו באו בברית. ברבות הימים פרצה מחלוקת גם בין ריצ'ארד וג'ון, וחלקם של השניים לא שפר עליהם — אך הגרי כבר לא זכה לראות זאת (אולי היה נהנה מהמשך המחזה המלכותי). פרשה מיוחדת בכל הפרשה ההיסטורית הסוערת היא פרשת אשתו המלכותית של הגרי, אליאנור מאקוויטיין. אליאנור היתה נשואה בנישואים ראשונים ללואי השביעי, מלך צרפת. והנה הופיע הגרי, הנסיך הצעיר מאנוז', (הוא טרם היה אז מלך אנגליה), צעיר באחת-עשרה שנה מאליאנור — והקסים

את המלכה, שהשתעממה כדבעי בביתו של לואי, לו קראה בלשון זלזול "הנזיר". בנישואיו עם אליאנור זכה הנרי הצעיר בארץ אקוויטיין, בניצחון פוליטי על לואי מצרפת השנוא עליו, ובאשה שהיתה עתידה להזקין הרבה לפניו. לואי הצטער עד למאוד על אבדן אקוויטיין, וכפי הנראה — פחות על אבדן אליאנור. הוא וויתר עליה בקלות. אליאנור ילדה לו רק בנות, ואשתו החדשה העמידה לו סוף-סוף וולד זכר, יורש עצר לכתר הצרפתי. אליאנור, מצדה, ילדה ארבעה בנים להנרי — ארבעה בנים שהנרי התגאה בהם עד אין סוף בצעירותם, ואשר שברו את ליבו לכשהתבגרו במידה מספקת לכך. על אליאנור אומרת המסורת, כי היתה אשה גאה ותקיפה, אשה יפה, פטרונית לטרובדורים ואף מחברת דברי שירה בסגנונם. המסורת גם מספרת על כך, כי היתה גאה מכדי לסבול את בגידותיו של הנרי, שהיתה בו חולשה מובהקת ביותר לגבי המין החלש (מי יודע, שמא גם כאן היה נעוץ אחד הניגודים החריפים שבינו לבין בקט, שלכל הדעות היה מתנור גמור). צעד אחד לשמירת גאוותה העצמית של אליאנור היה — רצח אהובותיו של הנרי. עד היום נשתמר שיר העם האנגלי, המספר על המלכה אליאנור הרשעה, המגלה בדרכי ערמה את רומונד היפה התבויה ביער עבות. רומונד נופלת לרגליה של המלכה ומתחננת על חייה: אך לשווא. המלכה אליאנור האכזרית מכריחה את רומונד היפה לשתות את קובעת הרעל עד תומה. (אליאנור, בתור אשה תרבותית, אמונה על מסורת הטרובדורים, עשתה את מעשיה בצורה מלומדת, ולא השתמשה בסכינים וחרבות). וכך מתה רומונד היפה, מה שציער מאוד את הנרי, אך לא עיכב בעדו למצוא לו אהבות חדשות. אגב, כמה מן הבנים הבלתי חוקיים שלו זכו במשך הזמן למשרות רמות בממלכה, כגון ג'ופרי הצ'נסלור (נא לא לבלבל עם ג'ופרי החוקי, בנה של אליאנור). במשך השנים עברו הרבה גלגולים על הנרי ואליאנור: הנרי כלא את מלכתו המתמרדת בכלא, לאחר שהיא הסיתה את בניו כנגדו; הוא גם לא רצה שהיא תצא מרשותו, מכיוון שיחד אתה הוא היה מאבד את אקוויטיין. בסופו של דבר חמקה אליאנור מזעמו, ולמרות שהיתה קשישה מן המלך, עוד האריכה ימים חמש-עשרה שנים אחר מותו. בכל אופן, אל לנו להתלונן על חוסר גורמים מעניינים בסיפור חייו של הנרי מלך אנגליה. וכך חשבו גם סופרים רבים, וכתוצאה מכך כתבו יצירות ספרותיות על הנרי, על בקט, על הנרי, וגם על אליאנור ויוצאי חלציה.

ברצוני להתעכב כאן על כמה יצירות ספרותיות, שהוקדשו לדמויות הללו, וליחסים המסובכים-מסוכסכים שביניהן. בשנת 1884 פירסם אלפרד לורד טניסון את הדראמה הפיוטית "בקט"². אגב, טניסון הקדיש את

המחזה ללורד צ'נסלור של תקופתו, סלבורן. הדראמה לבטח אינה ממיטב יצירתו של טניסון, ואף לא זכתה להערכה כמו יצירות אחרות של המשורר, למשל אגדות המלך ארתור. טניסון עצמו מודה כי הדראמה "בצורתה הנוכחית אינה מיועדת לספק את דרישותיו של התיאטרון המודרני שלנו"; אפשר להוסיף, כי בכך טרם גסתיים מגיין חסרונותיו של המחזה. אך יש בו עניין רב מבחינת הגישה המשתנה במשך הדורות לתומס בקט ולמחלוקת שבינו לבין המלך הנרי. ב"בקט" של טניסון נשתמרו סממנים "רומאנטיים". הסופר אינו רוצה, ואף אינו יכול (בהתאם למושגי זמנו) להסתפק במחלוקת האידיאלית בין כהן ומלך — כפי שעשה זאת בשנים מאוחרות יותר ט.ס. אליוט (אף הוא, כמו טניסון, פואט לוריאט). כך, למשל, אחת הדמויות במחזה "בקט" לטניסון היא רוזמונד היפה, בכבודה ובעצמה. וכדי שלא להשאיר במתח את אלה מבין קוראי אשר לא קראו את המחזה ייאמר כאן מיד, שרוזמונד של טניסון אינה נאלצת לשתות את הרעל (נשמה מסכנה) וממש ברגע האחרון מופיע להצלתה מידי המלכה הרשעה מי אם לא תומס בקט, הוא ולא אחר.

ואל נא תחשדו בבקט שנהג שלא כהלכה — לאחר מעשה ההצלה הוא מזדרז לשלוח את רוזמונד היפה למנזר, שם תחיה מעתה בצנעה ובצניעות. עניין רוזמונד בכלל מסובך למדי, והוא נראה לי כעקב אכילס וחסרונו הרציני ביותר של המחזה. רוזמונד מופיעה כבת למשפחה אצילה. היא אינה חיה בחטא בידועין. הנרי גשא אותה בשעתו לאשה, והוא מסתיר אותה בארמון קטן ביער מפני אימת המלכה אליאנור. רוזמונד בטוחה בידיעתה שנישאה למלך — והיא אינה יודעת כלל כי המלך נשוי לאליאנור, ואליאנור היא המלכה החוקית של אנגליה. אפילו בתנאי התחבורה הלקויה של המאה השתיים-עשרה, בה חדשות הגיעו באיטיות ובכבדות ממקום למקום, המצב הזה הוא קצת אבסורדי. גם לא ברור איזו אשה נשא הנרי קודם, איזה טקס נישואין הוא התופש, וכדומה. ברור, כמובן, מדוע בחר טניסון לתאר מצב עניינים מסובך כל כך ובלתי מתקבל על הדעת. הוא פשוט ביקש להפוך את רוזמונד היפה לאשה הגונה, כיוון שאליאנור המלכה לא היתה חביבה עליו. אגב, טניסון אינו היחיד שהמלכה אליאנור אינה חביבה עליו.

אך נחזור לגיבורים הראשיים של הדראמה. כרוב הסופרים האחרים שדנו בנושא, כן ביקש גם טניסון לקבוע יחס ועמדה כלפי שתי הדמויות המרכזיות — בקט והנרי. טניסון נוטה בבירור לצידו של בקט, אם כי לא בלי גרעין של ביקורת. כבר שמו של המחזה, "בקט", עשוי ללמדנו שבקט חשוב בעיניו של טניסון מהנרי. מכיוון שהמעשים ההיסטוריים

אמנם ידועים, אך חידת האיש בקט מאחורי האנאלים היבשים עדיין בעינה עומדת, הרי נמצאים אנו למדים מתיאורו של טניסון את בקט הרבה על השקפות טניסון, ועל השקפות זמנו. התקופה הוויקטוריאנית, תקופה צנועה היתה (לפחות על פני השטח), ואכן אחת ממעלותיו הגדולות של בקט בעיני טניסון היתה התנורותו מנשים; וכהשלמה לכך, אחת המידות הגרועות ביותר של הנרי — היותו רודף נשים. מכאן גם נובע שילוב מעשה רומונד במחזה. מכיוון שטניסון אוהב את בקט, הוא מאציל עליו גם קווים שהם, לפי תפישתנו, הולמים את אנשי החצר יותר מאשר את אנשי הכנסייה: בקט הוא בעל הופעה, גא ואמיץ. כוחו הגופני רב, ואבירי המלך והברונים מפחדים מפניו. כאשר הוא בא להצלת רומונד, לא זו בלבד שהוא תופש את זרועה של המלכה אליאנור ממש ברגע האחרון, ולפי מה שהיא אומרת, גורם לה למשהו דומה לנקע, אלא, חשוב מזה, הוא מבריה בעצם הופעתו על נקלה את האביר רגינלד פיצאורס, שבא לעזור למלכה לבצע את זממיה האפלים. רגינלד פיצאורס, כידוע, היה אחד מארבעת האבירים שרצחו את בקט בקטדרלה של קנטרבורי, ואלבא דטניסון, היה מעשה רומונד אחת העילות הראשיות לכך. חשובה מזה סצינת המוות של בקט, השונה מאוד אצל טניסון מן התיאור המקובל. התיאור המקובל הוא, כי בקט עמד בשלווה מלכותית וחיכה להרבות הרוצחים. אצל טניסון כוחו הגופני והעזתו של בקט גדולים מאלה של אויביו. הוא דוחף אביר אחד בכוח ובזעם, ומעיף שני על הארץ, כשראשו למטה; הוא נרצח משום שהוא, ככומר, אינו נושא נשק, והאבירים סוגרים עליו בחרבות. ט.ס. אליוט, שפירסם את מחזהו השירי "רצח בקטדרלה" בשנת 1935, למעלה מיובל שנים אחר מחזהו של טניסון, ודאי גיחך על התיאור המשולהב של המעמד אצל קודמו. הוא חיפש וגם מצא בדמותו של בקט קווים שונים לגמרי מאלה הנזכרים. אמנם, למרות גישתו הנאיבית בדרך כלל של טניסון, יש להעיר כאן, כי בקט אכן לא צמח ישר מתוך חוגי הכנסייה. הוא היה איש חצר לפני שהיה ארכיבישוף, הוא נלחם לצד הנרי מלכו בצרפת והוכיח בהזדמנות זו את אומץ ליבו ורוח הלחימה שבו, וייתכן מאוד שבקט האמיתי היה רחוק מן התמונה שריחפה לפני עיני רוחו של ט.ס. אליוט, הקאתולי כל כך, לא פחות משהיה רחוק, ללא ספק, מן התמונה הרומאנטית-אבירית בה האמין טניסון.

מחזהו של טניסון פותח בשיחתם של הנרי ובקט על מחלתו האנושה של תיאובלד, הארכיבישוף הזקן של קנטרבורי. בשיחה זו משתקפת כבר ההתפתחות העתידה. הנרי מעלה את הרעיון כי טוב יהיה למסור את המשרה העומדת להתפנות לבקט, וכי בקט יעזור לו במחלוקת שבינו לבין

הכנסיה. בקט גרתע מאפשרות המינוי, וקובע כי הוא אינו מוכן לתמוך בדרישותיו של המלך לגבי הכנסיה. השניים משוחחים אגב משחק שחמט; בקט מכה את הנרי, שמחשבתו פזורה עליו, והנרי, שאינו אוהב להפסיד, מפיל את הלוח ארצה, באומרו — הנה גופלים המלך והבישוף יחדיו. שני הגברים עדיין ידידים הם, אך נשמעים דיסוננסים ראשונים של דיסקורד. מעניינים מאוד האמצעים בהם משתמש טניסון כדי להעמיד את בקט באור חיובי בפרשה זו. קודם כל הוא מציין, כי תיאובלד, הארכיבישוף הזקן, ביקש על ערש מותו למנות את תומס בקט ליורשו. מן הראוי לזכור כאן, כי אכן יש מקורות היסטוריים הסבורים כי תיאובלד הציע את בקט למשרה. אבל לא זו בלבד, שטניסון מבליט הבלטה דראמטית צוואה שאין לדעת בביטחון את אמיתותה — הוא מדגיש עוד פרט נוסף, שאותו כבר אין למצוא בהיסטוריה, אלא רק אצל טניסון: בקט משתכנע ומקבל על עצמו את המשרה הרמה לא בשל רצון המלך, אלא בשל רצון תיאובלד המת, אותו הוא כיבד והעריץ. בזאת כבר חותר טניסון לקראת נקודה, בה התחבטו כל פרשני דמותו של בקט, והיא: האם העובדה, שמיד אחר המינוי שבא לו מידי המלך המאמין בו, קם בקט, ועטוי בגלימת סמכותו החדשה, התקומם כנגד האיש ממנו באה לו כל גדולתו — האם אין עובדה זו מטילה צל כבד על אישיותו של בקט? טניסון מתגבר על הבעיה בזאת, שהוא מצמצם את תפקידו של המלך הנרי במינוי של בקט לארכיבישוף. תחילה אמנם הוגה הנרי את הרעיון. אך בקט משתכנע רק בשל צוואת תיאובלד, ולכן, מלכתחילה, הוא מקבל את המינוי מתוך נימוקים שונים לגמרי מנימוקיו של המלך, וכמובן שהוא עתיד לפעול בצורה שונה מזו הרצויה למלך. ועוד לא די בכך, טניסון אכן שם בפיו של בקט עצמו דברי פקפוק והיסוס. בשיחה עם ידידו הרברט בושם, הממלא במחזה את התפקיד הפאסיבי של החבר הנאמן, שנברא אך ורק כדי שהגיבור הראשי יוכל לשפוך לפניו את ליבו ובדרך כזאת לגלות את צפונותיו בפני קהל הצופים או הקוראים שלא בדרך המונולוג, אלא בדרך הדיאלוג — מספר בקט על חזיון לילה שהיה לו. הוא האשים את עצמו, כי הוליך שולל את המלך הנרי, מיטיבו הגדול, שבחר בו בתקווה למצוא בו משען במלחמתו בכנסיה; והרי הוא עצמו, בקט, מתכוון דווקא להילחם לצד הכנסיה כנגד הנרי. למרות האשמות עצמיות אלה, אמר לו האלוהים בחזיון לילה כי הוא, בקט, הוא האדם הנבחר והמתאים לתפקיד. הרברט מצידו מוסיף להרגיע את בקט, בציינו כי בחירתו לא נעשתה רק ברצון המלך בלבד; ואף אם קולו של המלך היה חשוב בבחירה, הרי תומס אינו חייב לראות בזאת

חוב אישי שהוא חב למלך; שהרי המלך תמך במינויו פשוט משום שהאלוהים נתן זאת בליבו.

בואת נפטר טניסון מאחד הקשיים העיקריים שבסיפור תומס והגרי. ביקורת מה על דמותו של בקט מגיעה בכל זאת לביטוייה בהמשך המחזה — בקט נוקשה מדי, והוא משתמש בנשק החרם לעיתים קרובות מדי. אולם הקולות כנגד בקט הם אך ורק קולות התבונה, ה"קומון סנס"; וכל הטענות הללו אינן שקולות כנגד צו האמונה הטהורה. מלבד זאת, אם תומס בקט מפתח במרוצת הימים עקשנות נפרזת, הרי מינהגיו ההולכים ורעים של הגרי מאלצים אותו לכך. הגרי נכנע יותר ויותר להתקפות זעם, חוזר בו מהבטחותיו ואינו שומר על מוצא פיו. המחזה, כיהא, מסתיים ברצח תומס בקט; הרוצחים נמלטים, נדהמים ממעשה ידיהם; סערה אדירה פורצת בחוץ, רעמים וברקים; רומונד היפה, שהיא, בשלב זה, כך יש לקוות, כבר נזירה צנועה לגמרי, כורעת מתאבלת ליד גופו של המת.

מאלפרד טניסון האנגלי נפנה לקונרד פרדיננד מיאר השוויצרי. בשנת 1879, חמש שנים לפני טניסון, פרסם מיאר את הרומן ההיסטורי "הקדוש"³. הקדוש שבכותרת הספר הוא תומס בקט. אולם, קונרד פרדיננד מיאר, הסופר השוויצרי הגדול הכותב גרמנית, מעולם לא כתב יצירה שאינה ניתנת לפירושים שונים. ועד שאנו משתקעים בספר, אנו מתחילים לפקפק מאוד בכך, שמיאיר הגדיר את בקט כקדוש; מתקבל יותר על הדעת, שהוא השתמש במינוח בכוונה אירונית-נסתרת. בניגוד לטניסון, מיאר אינו מנסה כלל לפתור את חידת דמותו רבת-הרבדים של בקט. הוא משאיר מעטה של מיסטוריון. קונרד פרדיננד מיאר היה בלתי מאוזן באופיו. דרך חייו היא עצובה ומוזרה, ויש בה כדי לזרוע אור על יצירתו. מיאר היה בן למשפחה פטריצית עתיקה. האב היה היסטוריון, והנחיל לבן את חיבתו ונטייתו להיסטוריה. האם היתה נירוטית, דפרסיבית, ונוטה למיסטיקה; תכונות שהבן ירש ממנה. האב מת בגיל צעיר, עובדה שגרמה להתקשרות יתר בין האם לבנה. הילד קונרד פרדיננד היה ביישן ומסתגר. בהתקרבו לגיל עשרים, קיבלו זוויותיו מימדים מדאיגים. הוא היה חי לו בחדר סגור, שתריסיו מוגפים. רק לעת לילה יצא לשוח בגן. תקופה מסויימת הוא שהה בבית מחסה לחולי רוח. בהיותו כבן שלושים, הטביעה אמו את עצמה במימיו של אגם ציריך היפה. פרשה זו העיקה על מיאר כל ימי חייו. ממילא היה גם לפני כן נוטה למחשבות קודרות על התאבדות. בשנים מאוחרות יותר הופיע בשיריו לעיתים קרובות המוטיב המשולב של המים והמוות. שנים רבות נדרשו לו למיאר להתגבר על עצמו, לעצב את אישיותו, ולהגיע בסופו של דבר להישגים אמנותיים מיוחדים במינם. יצירתו הספרותית מצטמצמת

לתקופה של כעשרים שנה; יצירותיו החשובות נתחברו ונתפרסמו בין שנתו ה-45 ועד לשנתו ה-66. לאחר מכן שוב שהה בבית חולי רוח לתקופת מה, ואחר כך הלך ודעך, גסיסה גופנית ורוחנית ממושכת, שארכה שבע שנים ארוכות.

הגובלות של מיאר כמעט כולן היסטוריות. יש להניח, שבחירת החומר ההיסטורי תאמה את רצון ההתרחקות וההתבודדות של הסופר, פחדו מן החיים ושאונום, רצונו שלא להיות מעורב בעכשיו ובכאן. תולדות העבר נראו לו מעודנים, תרבותיים ואציליים יותר מן ההווה הגס והרעשני. ההשתקעות בעבר הולמת גם את אופיה האמנותי של יצירת מיאר. מיאר הוא אמן מסוגנו, המקפיד על הצורה והמיבנה. ההשקפה אחורה מאפשרת מבט כוללני יותר מאשר ההשתייכות להווה.

מעבין לציין, וכאן אנו חוזרים אל הנושא המיוחד שלנו, כי נושא הדת חוזר בצורות שונות ביצירתו של מיאר: מלחמות דת כמו מלחמת שלושים השנה; ליל ברטולומיאוס העקוב מדם; תחילת תנועת הרפורם-מציה; המאבק בין המלוכה לבין הכנסייה בפרשת תומס בקט. מיאר, יש לזכור, היה פרוטסטנט; וגישתו לנושאים הנזכרים היא בהכרח שונה מאוד מאשר גישתו של ט.ס. אליוט, אשר אל מחוזהו על בקט עוד נגיע. מיאר היה סופר ומשורר רב-ניגודים. ללא ספק, יש בו הערצה לאיש המעשה, לגיבור רב-הפעלים, לאיש הכוח שאינו מתחשב בזולת. יחד עם זאת היה הוא עצמו איש המוסר, פרוטסטאנטי נאמן, שקוע בדלת אמותיו וירא חיים.

בהערצתו לאיש החזק יש משום משיכה לקוטב המנוגד של אישיותו. דו-המשמעיות שבו, המשתקפת גם מחיכוך של תומס בקט הנרצח, היא היא קסם כתיבתו. משעשע הוא יחסם של תיאורטיקנים נאציים אל קונרד פרדיננד מיאר ויצירתו. הם מבטלים אותו, משום שהוא עצמו לא היה "איש חזק", וסבורים באטימותם כי ריחוקו מעולם המעשה ממעיטה את דמות כתיבתו. אין הם תופשים כלל, כי געגועי האמן אל השונה כל כך מעצמו הם המאפשרים לו לתאר את אותם החיים, שבעצמו לא חי אותם. תומס בקט שבגובלה "הקדוש" הוא דמות לוטת מיסתורין. כדרכו ברבים מכתביו, אין הסופר מספר את הסיפור סתם כך, אלא שם אותו בפי אחת מדמויותיו. מכיון שסיפורו של תומס בקט הקדוש מושם בפי של איש, ששימש שנים רבות כקשת ומשרת אישי אצל המלך הגרי, מתעוררת הבעיה — האם זהו סיפור אובייקטיבי של המאורעות שהיו? האם זו נקודת השקפתו של הסופר? מיאר אוהב להעמיד חידות בפני קוראיו, ואין לו כל כוונה לפתור את החידה בצורה חד-משמעית. אגב,

למרות שהמספר ללא ספק אוהב את המלך הנרי ומצטער עמו בצערו, אין הוא שונא לבקט — הגם שאין הוא ידיד לו. ניתן לומר, שהמספר ירא מעט את בקט ואת כוחו המיסטורי.

אם מנינו במחזהו של טניסון כמה וכמה עיטורים של הסיפור, כמו, למשל, דמותה של רוזמונד היפה, הרי ב"הקדוש" העניינים מסובכים עוד הרבה יותר. יש רמזים שונים למוצאו ועברו של בקט. (כפי שציינו כבר, המתח שבין הסכסונים הנכבשים לבין הנורמנים השליטים גרם לעניי העם, שראו בארכיבישוף את מגינם כנגד המלך, להאמין במוצאו הסכסוני של תומס מלונדון). סיפור המעשה מתחיל עוד בימי אביו של תומס, הוא גילברט; והוא מספר על סרצנית יפהפיה, בת ספרד, שנסעה אחר אהובה הנוצרי ומצאה אותו סוף־סוף בלונדון הרחוקה והערפילית. כאשר בגר בנם של השניים נמשך למורשת אמו, לחצר אחד החליפים אשר בספרד. שמועות שונות התהלכו עליו. עד שיום אחד הגיע תומס בקט שוב ללונדון, ועמו בתו שחומת העור, חסד שמה. את חסד בתו מסתיר תומס בקט מיד עם בואו בארמון קטן בתוך יער עבות, לבל ימצאנה כל רע, והוא עצמו עולה לגדולה בשירות המלך הנרי. ברוכבו בראש אנשיו, בפאר גדול יותר מפאר המלך, הוא נראה זר ושונה, נסיך מזרחי עדין וכהה מעט בקרב הברונים האנגלים הגסים.

למרבה התימהון, אנו מוצאים אצל קונרד פרדיננד מיאר, אמנם בשינוי ניכר, מוטיב שמופיע אצל אלפרד טניסון — וגם אצל מיאר אין המוטיב הזה תורם הרבה לתיאור מאבק המלוכה והכנסיה. כדי להעביר את המאבק האבסטרקטי לפסים אישיים יותר, מופיעה גם כאן אשה. עלילת חסד, בתו של בקט, משתלבת אמנם ביתר אמנות ברקמת "הקדוש", מאשר עלילת רוזמונד ב"בקט"; אך בכל זאת נדמה, שלבקט והנרי ההיסטוריים היו די בעיות, גם ללא תוספת בת דמיונית לאחד מהם, אשר השני מפתה אותה וגורם למותה.

כן, המלך הנרי מגלה את חסד ביער; כגבר מגוסה בענייני נשים, הוא מצליח לפתות בקלות יתרה את הנערה־הילדה אשר אביה, מרוב דאגה לה, עשה לה את השירות הגרוע ביותר: גידל אותה בחוסר ידיע גמור על העולם ועל אשר בו. המשך הסיפור: המלכה אליאנור (הרשעה) עוקבת אחר הנרי ומגלה שיש לו אהובה ביער; הנרי יודע, שחסד נתונה בסכנה, אך מסיבות מובנות אינו יכול לגלות זאת לבקט; הנרי שולח את משרתו להעביר את חסד למקלט בטוח יותר; שליחי המלכה פוגעים בהם בצאתם והורגים את חסד; תומס בקט מגיע מאוחר מדי מכדי להציל את בתו. אבלו של בקט הוא תהומי, חסר גבולות; ואף שהוא משלים עם

הנרי כעבור זמן־מה, יש להניח כי אינו אלא מעמיד פנים ומבקש את נקמתו. ייתכן שאחת מדרכי הנקמה היא הסבת לב ארבעת הבנים של המלך הנרי מאחורי אביהם. אמנם בקט אינו פועל במישרין להשגת מטרה זו. עיקר המחלוקת ממילא פורצת רק אחר מותו של בקט. אך נרמות השפעתו, בחייו ובמותו, ביודעין ושלא ביודעין. הסופר מרכז את המאבק סביב דמותו של ריצ'ארד ("ריצ'ארד לב הארי"), הבן השלישי. את שלושת הבנים האחרים הוא מתאר כחסרי ערך מבחינה אנושית. ריצ'ארד הוא הביבס הן של הנרי והן של בקט, וריצ'ארד אינו סולח לאביו את רצח בקט. אגב, התיאור אינו נכון. לפי המקורות ההיסטוריים שנשתמרו, אין ספק כי הנרי העדיף את ג'ון ("ג'ון בן בלי ארץ"), בנו הקטן, על שאר בניו. לאחר ששני הבנים הגדולים, הנרי וג'פרי, מתו בצעירותם, ניסה הנרי למסור את המלוכה לג'ון, הגם שלפי החוק ריצ'ארד, השלישי, היה עכשיו בתור.

את המיפנה שחל בדרכו של בקט כאשר נתמנה לארכיבישוף, מתרץ הסופר באותה מימרה מפורסמת המיוחסת לבקט — שאל לו להנרי למסור אותו, את בקט, לשירותו של אדון יותר גדול. בקט חייב לשרת, לעשות את שליחותו של מי שהוא גדול וחזק ממנו עצמו. כי בניגוד לרושם החיצוני, בקט בעצם אינו איש המעשה. הנרי הוא איש המעשה, ובמובן הארצי ביותר של המילה. לכן שרת בקט את הנרי באמונה, גם לאחר שזה הרע עמו. אך באשר הוא באמת אינו איש המעשה, כבר מתאים הוא מעצם בריאתו לשירותו של אדון אחר מסוגו של הנרי המלך, שהוא בתוך ליבו איש טוב, אך הוא אינו מסוגל לשלוט אפילו על עצמו. הנרי הוא פתוח, בקט הוא סגור. הנרי זורק את כל קלפיו על השולחן; בקט שומר על סודותיו. הנרי מתפרץ בזעמו הנורא, גורם לרציחתו של בקט ומתחרט במאוחר. הנרי חוזר בתשובה מלאה, והוא מתפלל שוב ושוב אל ידידו־אויבו המת; בקט המת רודף את הנרי מקברו, ובכל מקרה בו המלך מבקש מחילה מן העבר, פוגע בו אסון חדש — כאילו עומד עליו שטן נקמני.

קונרד פרדיננד מיאר היה פרוטסטאנטי. ט.ס. אליוט היה קאתוללי. המחזה הפיוטי "רצח בקתדרלה"⁴ הוא בעיקרו מחזה דתי, וט.ס. אליוט כתב אותו במיוחד למטרת ביצוע בתוך הקתדרלה של קנטרבורי. ב"רצח בקתדרלה" יש רק דמות חשובה אחת, והיא דמותו של תומס בקט. אליוט אינו מביא רקמת עלילה ארוכה ומסובכת. הוא אינו מתעכב על תולדות המחלוקת, ומה שקרה אחר רצח תומס בקט אינו מעניינו. המלך הנרי כשלעצמו אינו חשוב בעיני אליוט כלל. אליוט גם אינו מתעכב על כל תולדות חייו של בקט, על תהפוכותיהם וזרויותיהם. כפי שאנו למדים מן

הכותרת, "רצח בקתדרלה" הוא בעיקר סיפור המרתיריום של בקט, אשר בעטיו זכה להימנות בקהל הקדושים. ממילא מובן, שאליוט אינו נזקק לכל העיטורים והתסבוכות העלילתיות, אשר בסופו של דבר באים רק לטשטש את היסוד האידיאולוגי שבפרשה. כדי למנוע אי-בהירות יש להוסיף כאן, כי מלבד המחזה הפיוטי "רצח בקתדרלה" קיים גם תמליל לסרט, באותו שם; התמליל נכתב על-ידי אליוט עצמו, ובהתאם למחותו של סרט, יש בו הרחבות מסויימות ותוספות שאינן במחזה. אך אין כל שינוי מהותי ברוח הדברים. אני מסתמכת כאן שני הנוסחים.

לא רק שאין אצל אליוט מקום לדמויות כמו רוזמונד או חסד, ואפילו לא אליאנור וארבעת בני המלך, שהם כבר כשרים יותר מבחינה היסטורית. אליוט גם לא מעוניין לעקוב אחר התהוות הקרע שבין הארכיבישוף והמלך, והתפתחותו של כל אחד משני היריבים במשך השנים. השינוי האמיתי או המדומה, שחל בבקט באותם ימים בהם שימש כצ'נסלור וסמכות חילונית, ועד שהיה לארכיבישוף מסור כל כך לענייני הכנסייה, שהוא ראה חובה לעצמו להתפטר ממשרת הצ'נסלור ולהחזיר למלך את חותמת הממלכה — שינוי זה, המרבה להטריד את חוקרי הפרשה, גם הוא אינו מהותי לגבי אליוט, ואין הוא מתעמק בו. אם נחזור ונזכר, כי אין זה מחזה חילוני, כי אם דתי, שוב לא נתמה על כך. זהו מחזה דתי, שנועד לביצוע ביום הזיכרון של בקט, בקתדרלה של קנטרבורי, שם פעל האיש ושם מצא את מותו. ומעלתו העיקרית של המחזה היא השירה שבו, אמנות הלשון המקנה עומק ותהודה לשורות הבודדות. אליוט הוא משורר, יותר מאשר מחזאי. הוא כתב שורה של מחזות פיוטיים, אשר יפי השירה שבהם משכיח לעיתים את חולשות מיבנה העלילה. אך ב"רצח בקתדרלה" אין כלל בכוונתו של המשורר לבנות עלילה מסובכת, עם הפתעות והתפתחויות בלתי צפויות, כי אם להראות את לבטיו הנפשיים האחרונים של בקט והכנתו, מבחינה פנימית, למעשה הנעלה של הקרבת עצמו על מזבח האמונה. הדגש אינו, כמו ביצירות האחרות עליהן דיברנו, על מה שמתרחש בין בקט לבין הגיבורים האחרים, אלא על המתרחש בין בקט לבין עצמו. השיא הרעיוני הוא הופעתם של ארבעת המפתים, הבאים, ברגע האחרון, להעמיד את בקט בניסיון. בהתאם למסורות העתיקות של מחזה המיסטרין הדתי, יש להניח כי זהו השטן בארבע התגלמויות שונות, ולא דמויות של בשר ודם, לקוחות מן העולם הזה. כאן הוא המקום היחיד במחזה, בו מתייחס אליוט גם לעברו של בקט, לשינוי שחל בנפשו עם היתמנותו למשרת הכנסייה, ולבעיות והשאלות הקשורות בכך. אמרנו שארבעת המפתים הם התגלמויות שונות של השטן, אך זוהי הפשטת יתר. שהרי הארבעה הם גם

התגלמויות של בקט עצמו, בשלבים שונים של דרכו. לא במקרה בחר אליוט במספר ארבע דווקא. ארבעה אבירים הם שרצחו את בקט. מולם מעמיד אליוט ארבעה יריבים אחרים לבקט, מסוכנים פי כמה מאלה הפוגעים בגוף בלבד. ארבעת האבירים הללו מעולם אחר רוצים לפגוע בנשמתו בת-האלמוות של בקט; ההתגברות על גיסיון זה היא המשימה הקשה ביותר העומדת בפני הארכיבישוף; לא המוות הגופני.

המפתה הראשון לובש את דמותו של תומס בקט הצעיר, תומס מלונדון. הוא מזכיר לארכיבישוף הנכבד והקדוש ימים עברו, בהם לא היה נכבד ולא קדוש. הוא מזכיר לו את ידידותו עם המלך, ואת החיים העליונים, מלאי ההנאה וחסרי הבעיות. אגב, המפתה הראשון משחק משחק שחמט עם הארכיבישוף, והארכיבישוף מנצח אותו; יש כאן הד לסצינת הפתיחה של "בקט" לטניסון, שם מנצח בקט את הנרי במשחק השח. במילים יפות מתאר המפתה בפני בקט את הנאות העבר, אך תומס עונה, שחיי האדם אינם חוזרים על עצמם, והעבר כבר חלף ואינו. כאן המפתה מזהיר אותו בפני תוצאות אפשריות של ריב עם המלך, ומוסיף בערמה, כי תומס לא נהג בחומרה כזאת כנגד החוטאים, כאשר אלה האחרונים עדיין היו ידידיו. הארכיבישוף שוב חוזר על דעתו, שאת העבר אין להשיב; מי שמבקש לפתותו בדרך של העלאת החיים המתוקים שלו בחצר המלך, אתר בעשרים שנה. הפיתוי אינו פיתוי כלל.

המפתה השני מזכיר לארכיבישוף את כוח השלטון שהיה בידיו כאשר היה צ'נסלור. הוא מייצק לארכיבישוף לחזור ולקבל על עצמו את משרת הצ'נסלור, ולרכו בידיו את כוח השלטון החילוני. הכוח הוא ממשי וקיים כאן, בהווה. הקדושה באה רק במקום שני. כוח השלטון יאפשר לו לבקט להשיג את מטרותיו, לעזור לעניים ולחלשים, ולהשליט צדק בכל. ואילו דרכו הנוכחית תביא למפלתו ולהחלשת הכנסיה, בטובתה הוא רוצה.

ברור שזהו פיתוי רציני יותר מאשר קודמו, משום שאין הוא מעמיד בפני הארכיבישוף את טובתו והנאתו שלו, אלא את טובת העניין אליו הוא שואף. אולם הארכיבישוף מסרב למפתה, באומרו שהסמכות החילונית נופלת מן הסמכות הדתית, ותפקידו הוא לדון מלכים, לא לשרתם.

המפתה השלישי מציע לבקט לכרות ברית עם הברונים כנגד המלך. אם הארכיבישוף מתמרד כנגד סמכויות המלך, הלווא גם הברונים עושים כך. מכאן שיש להם אינטרס משותף, ומוטב להם לעשות יד אחת, כדי להיות חזקים יותר. אך תומס אינו רוצה לבגוד במלך. המפתה אינו מבין את מהות התמרדותו כנגד המלך. תומס אינו מבקש לו טובת הנאה, ובוודאי שדרך הברונים אינה דרכו.

הופעת המפתה השלישי לא העמידה את תומס בניסיון רציני. אולם עתה מופיע המפתה הרביעי והאחרון, והוא באמת מעמיד בעיה רצינית בפני תומס בקט, תומס הקדוש. המפתה הרביעי מדבר על הגדולה שבחקרבת החיים על מזבח האמונה, על התהילה שלאחר המוות. בצבעים זוהרים הוא מתאר את כוחם של הקדושים לאחר המוות, כוח שהוא רב מכוחם של מלכים ונסיכים. במילים של בקט: המפתה מציע לו לעשות את המעשה הנכון מתוך הסיבות הלא-נכונות — מנימוקים של גאוה, של התנשאות, של תאוות שלטון. בקט מודה בפני עצמו, שהוא הגה בדברים הללו, ואף חטא במחשבותיו. גם המעשה הטוב מלווה בחטא. בכל זאת, האדם מחוייב לקחת סיכון זה על עצמו.

למען האמת, טענות המפתים נשמעות חזקות יותר מדברי הארכיבישוף; וקשה לומר, שהוא מוצא תשובה הולמת למפתה האחרון, והרציני ביותר. המחזה מסתיים עם רצח בקט. ואחד מן האבירים הרוצחים פונה ישר אל הקהל, ומציין כי ניצחון המדינה על הכנסייה נקבע עם רצח בקט, ומוטב להם לאנשים שנהנים מהסדר זה להפסיק לחרף את הרוצחים. שונה מאוד בגישתו מ.ט.ס. אליוט הוא כריסטופר פריי. המחזה "קרטמנטל" (5) ("קצר המעיל") התפרסם בשנת 1961, וגיבורו הוא הנרי השני. שלא כמו היצירות האחרות שהזכרנו, מתאר "קרטמנטל" את דרכו המיוחדת של הנרי השני בשלטון. המחזה פותח בפרולוג העוסק באחד הצדדים האופייניים ביותר לתחילת ימי שלטונו של הנרי; צד שהוא חשוב הרבה יותר לגבי המדינה ולגבי התוצאות בעתיד מאשר כל הסיפורים על רוזמונד היפה וכדומה; צד שהיצירות עליהן דיברנו עד כה לא התעניינו בו כלל: דאגתו המיוחדת של המלך הצעיר להשלטת חוק, סדר ומשטר במדינה המעורערת אחרי שנות שלטונו הגרוע של סטפן. הפרולוג מתאר את נסיעותיו בקצב מסחרר של המלך עם פמלייתו ממקום למקום בממשלתו, על-מנת לשפוט בעצמו את העם, ולבקר את הסדרים הנהוגים במדינה. כריסטופר פריי, שאהבתו ואהדתו נתונים למלך הנרי, רחוק מאוד מלגשת לגיבורו בזהירות ותוך יראת כבוד, כפי שניגש אליו לגיבורו. המלך הנרי אמנם נודד כרות סערה ממקום למקום, כדי להשליט סדר בממלכה מעורערת; אך הפרולוג מסתיים בחיפוש השווא של איש, הזקוק למשפט צדק, אחר המלך; כי המלך מרבה כלי-כך בנסיעות, עד שהזקק לו אינו מוצא אותו; וכמובן שיש כאן כבר מן המרירות האירונית לגבי דרכו של הנרי הצעיר עדיין בעתיד. כלומר: יש כאן תיאור של מעשיו הטובים של הנרי, שלא תמיד נושאים תוצאות רצויות. אך לפי שעה הנרי צעיר (הוא טרם הגיע לגיל עשרים וחמש) ומלא תקווה לעתיד. ואין עוד

סימנים מדאיגים באמת המבשרים את ההתפתחות הטראגית בימים יבואו. כריסטופר פריי מבהיר את עמדתו לגבי דמותו של הנרי השני, מלך אנגליה, מיד בתחילת המחזה; בעצם, עוד לפני תחילת המחזה, שכן הוא כתב הקדמה קצרה המכילה כמה פרטים ביוגרפיים על הנרי, ניסיון הערכה קצר על האיש, והגדרת כמה ממטרות הסופר בכותבו את המחזה. מאחר שהנרי הוא הגיבור, תפקידו של בקט הוא משני במעלה. המחזה מלווה את הנרי מצעדיו הראשונים בשלטון ועד למותו (פריי סוטה קצת מן העובדות ההיסטוריות ביחס למותו של הנרי, וכדי להוציא את הרוח ממפרשי המבקר-רים מעיר על כך בהקדמתו). פרשת בקט, לפיכך, מצטיירת מצד האימפקט שלה על גורלו של הנרי. הפעם אין אנו רואים במו עינינו את הרצח בקתדרלה. אנו עוקבים אחרי הנרי בשעת רוגזו, אנו שומעים את פנייתו הנמהרת לאבירים אשר עמו, אנו עדים לחששותיו לאחר מכן, ולייאושו בשמעו על רצח תומס בקט. הידידות עם בקט, ולאחר מכן, המאבק עמו, אינם אלא אספקט אחד מחייו של הנרי, אם גם אספקט חשוב. כמה מהישגיו החשובים נקבעו כבר בימי שלטונו הראשונים, עוד בטרם היתה לתומס בקט השפעה על ענייני הממלכה. והנרי גם המשיך להיות אחרי רצח בקט — הגם שרצח בקט היה נקודת מיפנה, ולא לטובה, בחייו. הנרי המזדקן, מוכה הגורל, בגדולתו ובכבוד האנושי שהוא מגלה, משכיח לו לצופה את הטא רציחתו של בקט; וכמובן שאין זה מקרה, שדווקא ב"קצר המעיל" אין בקט מת על הבמה, כשם שהוא עשה זאת ביצירות האחרות, עליהן דיברנו; לא בקט מת לעיני הצופה (או הקורא) כי אם הנרי; ואהדת הצופה ורחמי יוצאים אל המלך.

כמו אליוט, פריי הוא אשף של מילים. אך שירתו אינה זורמת, רבת פאטוס והדורת פנים, כמו ב"רצח בקתדרלה". פריי אוהב להשתעשע בשפה, לשחק בה ולעצבה בקלות. גם פריי, כמו אליוט, הוא קודם כל משורר ורק לאחר מכן — מחזאי. אחת התוצאות היא, שבמחזותיו, כבמחזות אליוט, הגיבורים השונים מתבטאים בצורה דומה למדי. בשל יחסו המיוחד להנרי השני, סובל "קרטמנטל" פחות מחסרון זה מאשר מחזות אחרים משלו. פריי אוהב את הנרי, אך הוא אינו שונא את בקט. הוא אינו מזלזל בדמותו. הוא רואה גדולה והדר במאבק שני האישים. כמו שאומר וויליאם מרשל, אחד מדמויות המחזה, המשקף פחות או יותר את דעת הסופר:

"אם נהר התמוזה יעלה ויציף את לונדון, או כל כוכב בשמים יכלה עצמו באישו הלילה, יהא זה תואם את המימדים אליהם התפתח העניין הזה."

במחזה אנו נפגשים בדמויות, אותן הכרנו בצורה שונה אצל סופרים

אחרים, וכן בדמויות חדשות. תפקיד הולך וגדל לקראת הסוף נועד לרוג'ר, בנו הבלתי חוקי של המלך, המסור לאביו יותר מן הבנים החוקיים; הופעת שוליים היא הופעת אמו של רוג'ר, זונה מקצועית. (טניסון, זוכרים, כתב על רוזמונד היפה... הזמנים נשתנו. פריי רואה את עסקי האהבים של המלך בצורה אחרת). אליאנור המלכה היא דמות רבת-צדדים יותר מאשר בנות דמותה שפגשנו לפני כן, אף אם יהיה זה יותר מדי לומר שהיא מלאך מן השמים.

נקודת מפנה חשובה ביחסי הנרי ובקט היא מינוי בקט, ששימש עד כה כצינזור, לארכיבישוף של קנטרבורי. כאן מפעיל פריי זיקוקי די-נור לשוניים, המשאירים אותנו המומים במקצת, אך מורשמים מאוד. אליאנור נוכחת, כאשר הנרי מציע את המינוי לבקט, והיא מנסה לגשר ולתווך בין שני האישים. גם בנוסחה זו נרתע בקט וחושש מן העתיד. הנרי, בקט ואליאנור, שרק רגע לפני כן התבדחו בקלילות על מלך צרפת, אדיקותו המופרות ואישיותו החלשה, מרצינים שלושתם לפתע, וההרמוניה מתנדפת משיחתם. בקט אומר, כי מי שייבחר לארכיבישוף, עתיד לחטוא כלפי המלך, או האלוהים. המחלוקת היא בטבעו של האדם. אין לצפות, שאם המלך ימנה את ידידו הפרטי לראש כנסיית אנגליה, תמחקנה בזאת המריבות שבין הכנסייה למדינה. הנרי מצידו אינו יכול להאמין, כי בקט ידידו עלול להשתנות בתפקיד שונה וחדש. אליאנו משמיעה אזהרה: מוטב להסתפק בטוב הקיים מאשר לחפש הישגים חדשים מפוקפקים. כאן בקט משמיע דברים שהיו צריכים להדאיג את המלך: הוא מדבר על כוחות שהם מעבר לשליטתו של האדם. דבריו העמוקים עלולים להתפרש הן כחכמת חיים עמוקה והן כדיאלקטיקה של אשם שישרותו אינה מגעת לישרותו של הנרי. הנרי אינו קולט את האזהרה. הוא סבור, שאם המלך והארכיבישוף יעבדו יחד תוך הרמוניה והבנה, יגיעו ימים טובים הן לכנסייה והן לממלכה. ובעיקר: אפשר יהיה להתפנות לעבודה החשובה ביותר: קביעת החוק והמשפט במסגרת יציבה, שתאריך ימים עד לעתיד הרחוק ביותר.

בקט מקבל את המינוי — ומשנה את הליכותיו והשקפותיו. מכיוון שהנרי לא השתנה, ואף אינו עתיד להשתנות, הוא נפגע מן ההתפתחות החדשה הרבה יותר מאשר בקט, שחזה את העתיד מראש. הוא חוזר וחוזר לאותה נקודה: כיצד ייתכן הדבר, כי מי שהיה שותף למפעלו ולדעותיו, ידבר עתה בלשון שונה, יחיה בעולם אחר. שוב אין שפה אחידה לשניים, שהיו קרובים כל-כך האחד לשני. אף אם פריי אינו מזלזל בבקט, הוא גותן, ללא ספק, להנרי את הנימוקים המשכנעים יותר בוויכוח. הנרי הוא המדינאי בעל המעוף, המבקש להשתית את הממלכה על יסודות

הנרי ובקט

איתנים, והמבין את צרכי העתיד כשם שהוא מבין את צרכי ההווה. ואילו בקט, עם כל דיבוריו על נושאים נעלים יותר, מתרכז בסופו של דבר במעשים קטנים, ומחליף את מרות המלך לא במרות האלוהים, אלא במרות האפיפיור, שספק גדול אם יש לו מעלה כל שהיא על פני הנרי.

שגיאתו הקשה ביותר של הנרי היתה — הביטחון כי הידידות האנושית חזקה מן המחלוקת האידיאולוגית.

אוגוסט, 1970.

ה ע ר ו ת

1. Geoffrey Chaucer : The Canterbury Tales, 1387-1400.
2. Alfred Lord Tennyson : Becket, 1884.
3. Conrad Ferdinand Meyer : Der Heilige, 1879.
מוטיב הבת חסד התקבל ע"י ליאון פויכטוואנגר בשינויים, לרומאן שלו "היהודי זיס".
4. Thomas Stearns Eliot : Murder in the Cathedral, 1939.
5. Christopher Fry : Curtmantle, 1960.